

www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 24 / 2023 / БРОЙ 24. ХИБРИДЪТ: ФОРМИ В КРИЗА

URL: https://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2023/12/Georgi-Iliev_Neuroscience-Bruno-Latour-Angus-Fletcher.pdf

Неврологията за историята на литературата: Бруно Латур и Чудесата на Ангъс Флетчър

Георги Илиев

Резюме: Статията се опитва да приложи метода на френския социолог на науката Бруно Латур към една научнопопулярна инициатива. Американският литературовед и учен от областта на невронауката Ангъс Флетчър се позовава на неврологични изследвания на въздействието на художествената литература върху хората. Съответно в неговата книга „Чудеса: литературните изобретения и науката за разказа“ е описана разликата в стимулацията на различни зони в човешкия мозък при среща с различни канонични литературни произведения. Под метод на Латур разбирам социологията на дееца-мрежа. При нея се изследва даден случай като той не се концептуализира прибързано, а се разбива на мрежа от възможно най-много „дейци“. Дейците биват хора, понятия, материални обекти. Те формират гледните точки, чрез които се реконструира логиката на случая, която би ни убягнала, ако открием хомогенен смисъл.

Ключови думи: Бруно Латур, Ангъс Флетчър, невронаука, литература, деец-мрежа

Георги Илиев е главен асистент в секция „Теория на литературата“ към Институт за литература – БАН. Неговите интереси са съсредоточени в областите епистемология, критическа теория и политическа философия.

Случаят

Тази статия е опит за социологически анализ на книгата на Ангъс Флетчър „Чудеса: литературните изобретения и науката за разказа“. Това е книга за литературата с интердисциплинарни претенции, които са свързани с измерването на активността, породена от въздействието на художествената литература, върху определени дялове на мозъка със скенер в реално време. Респондентите са изложени на определено произведение от традицията на художествената литература, неврологичните измервания биват проведени, но Флетчър се интересува и от връзката, която би могъл да направи в литературната традиция. Такъв е най-общо неговият случай.

Методът

Ще се опитам да представя споменатия случай в понятията на френския социолог на науката и философ Бруно Латур. Става дума в частност за метода, ако мога така да се изразя изобщо, на деца-мрежа, или мрежовата социология. Бруно Латур излага основно своята методология в теоретичната си книга „Реасемблиране на социалното“, но тя е дори още по-ясно изложена с примери в неговите книги като „Науката в действие“ и „Живот в лабораторията“, така че ще използвам и тях. Дали това е „единен“ метод? – няма голямо значение. Целта е, разбира се, взаимното осветляване на случая и метода. Тоест няма поставена задача (спрямо случая), нито пък екзегеза (спрямо метода), което ми се струва по-честно и по-латуровско. Ще видим впоследствие защо.

В своята книга „Науката в действие“ Латур интерпретира отразяването в пресата на микроскопските експерименти при изолирането на ДНК молекулата. Имаме два факта, върху които стъпва самото отразяване: фактът на микроскопския експеримент и наблюдаването на спиралата на ДНК и фактът на унаследяването на белези. Зад тези два факта стоят две концепции – еволюционистката концепция за унаследяването на белези и модерната концепция за експерименталната наука. За да сговори двете концепции в един репортаж или в една статия, пресата се нуждае от своя допълнителна логика. Ще представя отразяването, интерпретирано от Латур, съкратено и неизчерпателно. Това е само пример. Логиката на пресата: „Тъй като е структурирана като спирала, ДНК молекулата предизвиква

унаследяването и еволюцията. Това бе потвърдено чрез съвременния мощен електронен микроскоп X...“¹

Спиралата на молекулата е загатната като причина за еволюцията. Примерът е доста смешен, но това не бива да ни разсейва! Какво става тук и как подхожда Латур? На първо място той не изследва случаи като този като логическа грешка, породена от слабо образование; нито като измама с цел да се продава вестника; нито пък като проявление на „социалното“ в науката, неин социален отзив, но Латур съветва да не започваме своето изследване сякаш предварително знаем какво е социалното (Латур, „Реасемблиране на социалното“). Нека се опитаме да разкрием подхода на Латур като първо го съпоставим с двама сравнявани с Латур съвременни мислители. Не претендирам, че зная как биха подхождали Жак Дерида и Жил Делъоз към нашия случай със спиралата на ДНК, но просто ще изпробвам техните концепции в опростен вид срещу концепцията на Латур.

Трима други автори

Жак Дерида в своя текст „Бялата митология“ казва, че всяка логика е суплементарна, допълнителна, всяка интерпретация е привнесена. Но Латур изпитва недоверие към подобни философски обобщения (още в книгата си „Никога не сме били модерни“ спори с Дерида). Горната ситуация, този случай (отразяването на спиралата), Латур нарича „обзетост на действието“² в своята книга „Реасемблиране на социалното“. Всяко социално действие е привнесено, суплементарно, чуждо. Никой в полето на социалното не може да намери пълно потвърждение на своята собствена логика. На никого не му върви играта, ако мога така да се изразя. И опосредстването на различните логики – то е самото социално. По този начин социологията на науката не би била само отразяване на социалното възприемане на дадени научни открития, а плътно деконструиране и реасемблиране на целия научен процес. Но при Латур няма никакво активно децентриране и деконструиране за разлика от Дерида – целта е не да се потвърди допълнителната (суплементарната) природа на логиките, а да се види как те функционират *в тази суплементарност*, която е самото социално.

При положение че става дума за полагане на различните логики в една еднопланова онтология, защо Латур да не бъде последовател на Жил Делъоз? В анализа не горния пример

---

¹ Latour, Bruno. *Science in Action*. Harvard University Press, 1988, 14.

² Латур, Бруно. *Реасемблиране на социалното*, прев. Ина Димитрова. София: Изток-Запад, 2007, 67.

(спиралата) Жил Делъоз би се интересувал по-скоро от съвместната актуализация на пропозициите. Да кажем, че в духа на неговите интерпретации би било следното: Три серии от елементи – еволюционистката, традиционно наследствената и експерименталната – съвпадат в горното изказване и правят смисъл. Логиката на смисъла (както в едноименната книга на Делъоз „Логика на смисъла“) изисква две хетерогенни серии да имат общ елемент. Чрез този елемент се актуализира пропозицията и добива смисъл. Ако съвсем опростим случая, наличието на „друга“ серия би могло да означава и хетерогенна логика. Латур обаче тръгва по противоположния път, той не иска да актуализира пропозиции и да бърза към смисъла и към полагането на всичко онтологически в един общ план. Латур по-скоро деактуализира, раздробява, разглобява, умножава логиките. След като видяхме защо Латур не е деридианец и дельозианец, нека подходим към случая на спиралата по неговия начин.

Преди да се посветим на своя случай, ще направя някои разяснения на това какво ще използвам от Латур и как го разбирам. Като най-близко до особеното понятие за общество и социалност на Латур бих посочил понятието за общество от една статия на Теодор Адорно³. В статията си „Общество“ Адорно твърди, че обществото представлява самото опосредстване между индивид и общност, или самото опосредстване между самите индивиди. Бихме могли да си кажем, че Адорно тук схваща и индивид, и общност, като изначално диалектически понятия, по хегелиански, но всъщност не е точно така.

Според Адорно обществото е напрегнато опосредстване без снемане, което придава идеологически статус на агентите и общностите – тоест и нас самите ни кара да заемаме страна в своето разглеждане, или „за“ определения агент, или „против“ него. Общността и индивидът могат да бъдат дефинирани само от гледна точка на общността или от гледна точка на индивида. Въпросната апория, идеологизираното напрежение без снемане, Адорно впоследствие нарича „негативна диалектика“⁴. Двата елемента, опосредстването без снемане и оживяването на „социалното“ само чрез агентите, чрез гледните точки, са налични и при Латур. Социалното е опосредстване, а не механично слепване, между неща, идеи, концепции. Латуровият „подход не разглежда „социалното“ като лепило, което може

---

³ И словенският философ анализира статията на Адорно в своята книга *Възвишеният обект на идеологията* (Žižek, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. Verso, 2009).

⁴ Тези идеи за осуетената диалектика, която въпреки това е единственото основание за съществуването на редица понятия, – те намират своето потвърждение само диалектически – са разработени пространно в книгата на Теодор Адорно „Негативна диалектика“ (Adorno, Theodor. *Negative Dialectics*. Routledge, 1990).

да залепи всичко, включително това, което другите лепила не могат; то по-скоро е *слепеното* от много други видове свързващи елементи“.⁵

Концепцията на Латур

Вече започнахме да раздробяваме логиките. Каква е концепцията на социологията на дееца-мрежа според „Реасемблиране на социалното“? Първо деконструираме примера със спиралата като го разбием на максимален брой елементи, на които бихме могли да припишем деятелност (активност). Така и концепциите, и идеите, и хората, и обектите се превръщат в агенти – дейци-мрежа. Дейците в горния случай на изказване в пресата са микроскопът, ученият, журналистът, еволюционизмът, наследствеността, експериментлната наука, медицината, публиката... Така понятийното обобщение се явява разбито на множество фасети. Но да оставим изобразителните метафори, тъй като Латур има свой термин за този процес – хипостазиране, понятие на Имануел Кант.

Всичко при Латур започва от определен научен случай, който се подбира според нагласите в науката към момента на интерпретацията – подборът не се засяга. След това Латур ни съветва да хипостазираме максимален брой агенти и да направим максимален брой преводи на описанието на ситуацията. Тук ще ни интересуват повече агентите, наречени също дейци-мрежа. Нека първо разгледаме философските корени на сходните понятия за „хипостазиране на понятие“ и за „фигурация“. Хипостазиране е понятие на Имануел Кант⁶. При него на понятие в ума се придават качества на същина независима от ума, това е хипостазирането на понятие. Тоест на определено понятие се придават качества на наглед – времеви и пространствени, – а също и качества на деятел (или деец). И тук възниква сериозен проблем, тъй като понятия на Кант като трансцендентална илюзия, субрепция, хипостазиране, амфиболия са паралогични актове на мисълта и всъщност са логически грешки. Откъде-накъде ще се появи изведнъж Латур и ще каже: „Правете тъкмо

---

⁵ Латур, *Реасемблиране на социалното*, 4.

⁶ За хипостазирането виж например следния цитат от Имануел Кант, „Критика на чистия разум“: „Аз твърдя, че всички трудности, които се вярва, че ще се срещнат при тези въпроси и с които като догматични възражения се търси да се даде вид на по-дълбоко вникване в естеството на нещата, отколкото обикновеният разсъдък може да има, се основават само на една илюзия, според която това, което съществува само в мисълта, се хипостазира и се приема в същото това качество като действителен предмет извън мислещия субект, а именно като се смята протяжността, която не е нищо друго освен явление, за свойство на външните неща, субсистиращо и без сетивността ни, и като се взема движението за нейно действие, което се извършва действително само по себе си също извън сетивата ни.“ (с. 425)

това, хипостазирайте!“? Но всъщност тук нямаме метод за откриване на истината (постепенно коригиране и постигане на все по-голямо *adequatio*⁷), а метод за това как да се предпазим да не наложим на изследвания случай своята логика неоснователно и как да разкрием неговите „материални връзки“ (Латур). Повтарям, не се стремим да открием истината максимално бързо⁸. Латур иска да останем при дефиницията и при понятието по-дълго, за да не унифицираме изследвания случай чрез използването на единна логика. Повече дейци означава и повече логики – а дейците са хора, идеи, концепции, методи, предмети... Ние винаги трябва да предпоставяме, че нашите дейци разбират по-добре от нас логиките на самия случай и знаят по-добре какво правят, какво твърдят, какво желаят, за какво са използвани. Но Латуровите „хипостазирации“ и „фигурации“ всъщност са не само хипостазиранния на понятия на ума, както е например в случая, когато някой каже „Науката бърза да открие истината чрез експерименти“. Латур си запазва и възможността за обратното движение на генерализация на конкретни актове на изказване – например ако някой каже „Декартовата концепция е рационалистична“. Но генерализацията не е универсализация. Независимо от всичко дейците и техните сингуларни логики се множат.

Да придадеш анонимност на една действена сила означава да ѝ придадеш образ точно в същата степен, в която това става, ако я дариш с име, глас или лице. Това просто я прави **идеоморфна**, а не **антропоморфна**. (...) Да се каже „културата забранява извънбрачните деца“ изисква, от гледна точка на фигурацията, точно толкова работа, колкото да се каже „моята бъдеща тъща иска да се ожени за дъщеря ѝ“. Разбира се, първият пример за фигурация (аноним) е различен от втория (моята тъща). От такава перспектива няма причина да се подчертава, че в първия случай става дума за „статистическа абстракция“, а във втория за „конкретен деец“. Индивидуалните действени сили също се нуждаят от абстрактна фигурация. Когато се оплакваме от „хипостазирането“ на обществото, не трябва да забравяме, че моята тъща също е хипостаза и че, разбира се, индивидите и калкулиращите агенти са такива точно толкова, колкото скандалната „невидима ръка“. Именно това означават

---

⁷ Тук препращам мимоходом към една традиция за възприемане на истината, която води своето начало от Тома от Аквино. Средновековният схоласт твърди, че истината е съответствие (*adaequatio*) между нашите интелектуални понятия и действителността (Тома, *Сума на теологията*). Там, в съответствието, те биха намерили финално потвърждение. Подобни идеи с прагматистки уклон се защитават и от съвременни учени като Умберто Еко („Семиотика и философия на езика“). Нищо не би могло да бъде по-далечно на концепцията на Бруно Латур. Всичко, което съществува според него, са различните логики на действия и твърдения, които не биха могли да намерят финално потвърждение дори хипотетично.

⁸ Средновековният номиналист Уилям от Окам е донякъде несправедливо набеден за основоположник на концепцията за простото мислене и бързото мислене. Единственото, което от той казва в своята „Сума на логиката“, е да не привличаме излишни същности към своите дефиниции, ако те не обясняват съответната същина, която дефинираме. Което е основателна ревизия на метафизиката основана върху авторитети. (Окам, „Сума на логиката“, с. 19). Латур обаче поема по противоположния път на първоначално умножаване на всички хипотетични връзки, на всички възможни преводи между концепциите, на всички възможни дефиниции на всяка същина. Бих казал, бавно мислене. (Латур, „Реасемблиране на социалното“)

думите „деец“ (actor) и „лице“ (person): никой не знае колко човека едновременно действат във всеки индивид; обратно, никой не знае колко индивидуалност може да има в един рояк от статистически данни. Фигурацията им дава форма (...)»⁹

ДНК в стила на Латур

Чрез подобно хипостазиране става доста по-ясно как е възникнало въпросното изказване относно наблюдаването на ДНК молекулата и то вече не звучи така абсурдно. Да анализираме случая според по-късната и по-развита методология на деца-мрежа. Хипостазираме фигурите на традиционната концепция за унаследяването на белези и за наследяването на имот (майорат например), на концепцията на съвременната генетика, на лабораторията осъществила наблюдението, на учения, на микроскопа с неговите все по-големи възможности, на журналиста отразил наблюдението, на вестника, на сегмента на неговите читатели... Важно е да имаме предвид казаното от Латур за логиката на точната наука. Според него, докато в точната наука наличието на една ясно дефинирана истина насърчава споровете между агентите и техните позиции, то когато дадена научна информация напусне сферата на науката и се разпространи нашироко, налице е тенденция на сговаряне между позициите и на изнамиране на компромисни концепции¹⁰. Това често става за сметка на точното знание, което в съвремието ни се смята единствено за научно.

И така, ако ученият се стреми да постигне нови резултати, то работата на журналиста е коренно различна. Но ситуацията всъщност обаче е доста по-сложна. Новият електронен микроскоп предявява допълнителни изисквания към учения – той го задължава за постигането на впечатляващи нови резултати, които все пак трябва да бъдат научни и нови. А резултатите от това микроскопско наблюдение не са кой знае какви от научна гледна точка. Спирали е и какво толкова... Това донякъде обяснява неговата сговорчивост с предполагаемия журналист. Колкото повече техника е въввлечена и колкото по-скъп е експериментът, толкова по-задължаващ е той и трябва да оправдае вложението. Значи експериментът е принуден да говори и на ненаучен език. От друга страна, публиката също има своите изисквания към журналиста. Клише е да твърдим, че тя иска да бъде забавлявана, но със сигурност желае в пресата да бъдат засегнати въпросите, които я вълнуват. Един такъв въпрос е какво определя унаследяването на белези или да опростим

---

⁹ Латур, *Реасемблиране на социалното*, 83.

¹⁰ Latour, *Science in Action*, с. 30.

малко, какво управлява наследствеността. Ако се запитаме с какви концепции е запозната тази западна публика, няма да направим голяма грешка, ако предположим, че тя познава еволюционистката теория, но знанията ѝ по съвременна генетика са доста оскъдни. Накратко тя знае най-общо за връзката естествен подбор – генетика – еволюция. Значи е добре да ѝ се каже нещо по тези въпроси, за които тя знае. Вестникът определено се нагърбва с тази задача. Накратко, необходимо е сговаряне между концепции, които са разделени от десетилетия, а понякога от векове. Концепцията на съвременната точна наука; концепцията на еволюционната биология; концепцията, че имотът трябва да бъде наследен от един наследник, който е или подобен на бащата, или е по-добър. Така спиралата на ДНК става спирала на еволюцията – не чрез измама, а за да бъдат всички удовлетворени, всички задачи да бъдат изпълнени, всеки предмет да е постигнал своето предназначение, ако не чрез ентелехия, то поне като име във всеобщото сговаряне. Формира се следното имплицитно твърдение: Причината да ни интересува структурата на ДНК е възможността да предсказваме генетичните мутации – еволюцията и дегенерацията. Няма научни открития извън социалното, тоест извън реалността. Социалното не е съпътстващо науката.

В социалното функционират всякакви сили, които задействат актантите. Един актант е натоварен с едно основно действие и може да бъде задействан от различни действени сили. Така микроскопското наблюдение подтиква и учения, и журналиста, и вестника, и точната наука към действие. Действието в случая е изказване. Но ключовото е, че действениите сили и актантите са съизмерими. Това ми дава надежда, че ще мога да анализирам случая на Флетчър без възмущение и без привилегироване на ценности.

Затова, след като веднъж се разбере разликата между актант и действена сила, изречения, толкова различни, колкото са „движен от собствения си интерес“, „проникнат от социално подражание“, „жертви на социалната структура“, „управляван от рутината“, „призован от Бог“, „победен от съдбата“, „направено по собствена воля“, „възпрян от нормите“ и „обяснен чрез капитализма“, стават напълно **сравними**.¹¹

Да направим целия случай раздробен на хипостази и всичко да стане сравнимо в него и извън него – това е сякаш задачата на социологията на деаца-мрежа. Тук се натъкваме на две затруднения, които са какво ограничава един „случай за изследване“ и какви биха били нашите предвиждани резултати. Отговорът е може би малко неясен, но основният постулат на социологията на Латур е да не ограничаваме случая, а да покажем неговата тотална

---

¹¹ Латур, „Реасемблиране на социалното“, 82.

свързаност. А когато реасемблираме своите резултати, те биха били толкова по-научни, колкото по-малко употребими са практически. Онова, което е най-неабстрактно, най-опосредствано и с това най-конкретно (в някакъв смисъл най-хипостазирано!) – то суспендира открояването на понятието. Затова е необходимо след деконструирането на социалното, да бъде проведено и неговото реасемблиране. Но след своето реасемблиране социалното няма да придобие формата на силогизъм. Няма да има изводи. Да дадем глас на някого, парадоксално означава да го разбием на максимален брой гласове. И ако можем да чуем гласа на другия, не е задължително това да бъде под формата на човешки глас. Пропозицията, от която тръгнахме (нашия примерен случай със спиралата), не ще се повтори вече. Чудесна методология, за да отнемем медийната щекотливост на неврологичните опити с поезията, предприети от Ангъс Флетчър.

В практическата част на статията ще съпоставя две научни инициативи. Първата от тях е изолирането и медикализирането на хипоталамусния тироиден фактор тиротропин, тоест за неговото разпознаване като вещество и превръщането му в лекарство. Тази инициатива е изследвана от Бруно Латур в неговата книга „Живот в лабораторията“ и ще я използвам за съпоставка. Другата е инициативата на Ангъс Флетчър, за изследването на която, надявам се, ще помогне и Латур. Нека се опитаме да проследим как протича една научна инициатива и как се създават научни факти.

Фаза на смътното научно подозрение

Как едно вещество се появява на бял свят и става научен факт? Става дума най-общо за следното: Защо продължителното нервно напрежение (т.нар. стрес) води до трайно ускоряване на пулса, повишаване на кръвното налягане и измършавяване? Единия път, по който това става, е чрез действието на невротрансмитерите, които са свързани с класически психични заболявания като мания и депресия. Но още от началото на двайсети век съществува подозрението, че има и друг път това да се случва. И този път е хормонален и метаболитен, по-бавен път. Но как се стига от това смътно научно предположение до установяването на научен факт? Първоначално то е само научно предположение и е от компетенциите на анатомията и общата физиология. Малцина са се занимавали с това, защото не са били налични, необходимите агенти и действени сили. Първо не е бил

припознат мозъкът като регулиращ хормонално управляваните процеси. В този смисъл влиянието на стреса върху хормоните би могло по-скоро да бъде разпознато като физиологично усилие. Нервното напрежение е трудоемко и затова предизвиква измършавяване. Това е властващата логика, докато неврологията и ендокринологията са все още неразвити, и тази логика също би могла да обясни наблюдаваното измършавяване, а също и ускорения пулс. Защо започваме да си обясняваме нещата другояче?

Сега да обърнем внимание на Флетчър. Открай време също така се предполага, че четенето на поезия може да предизвика наблюдаема неврологична реакция. Веднага се сещаме за неговата отколешна връзка с любовта. Арабският философ Авицена обвързва директно влюбването с физиологична реакция, доколкото спрямо неговото време това изобщо е дефинирано понятие. Влюбването ускорява пулса, предизвиква измършавяване и т.н.¹²

Но всичко в това преднаучно представяне опира до едно общо „свързване“, не дори до причинност. Няма я логиката на изолиране на определени дадености в експеримент¹³. Няма ги агентите на уредите за наблюдение на мозъчната активност – мозъчен скенер, енцефалограма... Няма го очакването литературата (или поезията, същото е) да се покаже като употребима за някаква цел или като пълна отживелица. Всичко това не е можело да бъде проверено, измерено. А може ли да бъде проверено сега с неоспорима достоверност? Оставяме въпроса за момента.

---

¹² Шоја и Тъбс, „Психологическото разстройство на любовта в канона на Авицена“ (Shoja and Tubbs, “The Disorder of Love in the Canon of Avicenna (A.D. 980–1037)”. *American Journal of Psychiatry* Volume 164, Issue 2, 2007).

¹³ По въпроса за експеримента и неговата евристична стойност, виж Бруно Латур, „Никога не сме били модерни“. Латур откроява началото на експерименталната наука в противопоставяне с математиката. Опозицията на двете логики е разкрита с примера от неговата книга „Никога не сме били модерни“. Химикът Роберт Бойл (18 в.) се наел да докаже, че въздухът е материя, а не всепроникващ етер. За целта той изпомпал въздуха от една стъклена с птица вътре. Птицата умряла и така Бойл сметнал доказателството си за завършено. Философът Томас Хобс му се противопоставил, твърдейки, че концепцията не би могла да се докаже със средствата на математиката и следователно е несигурна. Двете логики са принудени да съжителстват в нещо като парадокс. Ако се замислим обаче, те биха могли да намерят съвместно потвърждение в квантовата механика където химическият статус на въздуха като съставен от различни вещества би бил напълно обясним чрез квантовата физика. Това, разбира се, е по-скоро част от нашето бъдеще, все още не е постигнато.

Фаза на маргинални експерименти и инициативи

В своята книга „Живот в лабораторията“ Латур описва раждането на науката невроендокринология. В случая с невроендокринологията тази фаза е свързана с работата на малки лаборатории и с експерименти. Целта е да бъде изолирано веществото (засега само хипотетично), чрез което хипоталамусът (малък мозък) вероятно съобщава на хипофизната жлеза да интензифицира метаболизма и да предизвика съответните симптоми (ускорен пулс и измършавяване). Веществото е хормонален фактор или спусък (после ще бъде наречено тиротропин). То идва от хипоталамусът, който се повлиява неврологично от стреса. То стимулира хипофизната жлеза да отдели *Тиройд*-стимулиращият хормон – TSH – главен хормон, който да задейства щитовидната жлеза. Щитовидната жлеза на свой ред отделя хормоните Т3 и Т4 и те ускоряват метаболизма (оттам измършавяването), ускоряват пулса и покачват кръвното налягане¹⁴. Подозрението, че веществото спусък се синтезира в хипоталамуса, е уместно, тъй като той регулира неволеви процеси като честотата на сърдечния ритъм, дишането, метаболизма и т.н. С подобни непотвърдени експериментални инициативи се захващат малки лаборатории с по-скоро научна ориентация. Но малките лаборатории – емигранти от Франция и Чехословакия в САЩ – не могат да си позволят достатъчно овчи мозъци за експерименти.

Трудно е да открием тази експериментална фаза в проекта на Флетчър, особено ако подходим към него с пренебрежение. Бихме могли да заключим прибързано, че в подобни до голяма степен комерсиални, практически ориентирани проекти същинска експериментална, хипотетична фаза не съществува, но това едва ли е така. Едно е ясно, съвременното литературознание и литературната история са в криза. Съществуват практически жанрове, които да ориентират читателите, като например съчетание между любовна история и пътуване във времето или фентъзи с китайска митология. Литературният анализ обаче определено е в криза. В книгата на Галин Тиханов „Раждането и смъртта на литературната теория“ са определени „режими на релевантност“ на литературата, от които най-актуален е този на нейната употреба за целите на подобряване

---

¹⁴ Тук опростявам представянето на действието на веществото тиротропин, не на последно място защото не го познавам добре, не съм специалист по медицина или биология. Но най-общо казано, хормоните функционират чрез процес на рецепция, тоест целевите въздействия на хормона са опосредствани от рецептори за съответния хормон, които да предизвикат действието. Например Т3 и Т4 предизвикват ускоряването на пулса чрез своето въздействие върху бета-рецепторите в перикарда. Едновременно с това обаче те въздействат и на други рецептори.

на усещането за комфорт или иначе казано, като психотерапия или забавление, които са извадени от какъвто и да било нормативен контекст¹⁵. Така че кръстопътят, на който е застанал Флетчър в стремежа си да определи съвременното приложение на литературата, ще да е бил ако не съдбовен, то поне силно обезпокоителен. А от друга страна, отдавна съществуват когнитивистиките изследвания върху литературата, но те не са ориентирани към интерпретацията на текстове, а сякаш само върху тяхното въздействие. Флетчър е изучавал история на литературата и се опитва да легитимира оценностяването на класическите текстове. Фазата на хипотезите е фаза на съвместното функциониране на различни логики, които едновременно влизат в спор и се превеждат взаимно.

Интердисциплинарна фаза

В тази фаза развитието на двата случая е диаметрално противоположно. При случая на невроендокринологията е налице спор и дори кавга. При случая на невролитературата е налице сговаряне.

С веществото (наречено вече „тиротропин“ на този етап) се захващат големите лаборатории, като стъпват върху предположенията на малките. Постепенно се оформя новото предположение, че веществото е пептид (аминокиселина) – така то най-вероятно ще може да бъде изолирано. Тогава малките лаборатории публикуват статии, че то не би могло да бъде пептид. За да бъде изолирано веществото, се използват много овчи мозъци и в частност, овчи хипоталамуси. Веществото бива изолирано и се оказва пептид. Очаква се медикализация, тоест изработването на лекарства въз основа на веществото, с които да се лекуват състояния като хипетироидизъм и хипотироидизъм.

В своята книга „Науката в действие“ Бруно Латур наблюдава следната тенденция: докато научният дискурс изобилства от спорове и изясняване на недоразумения, то позициите извън науката в публичността по-скоро са в процес на сговаряне, при което терминологичните различия не се доизясняват, ако това не е особено необходимо. Когато обаче големите лаборатории се появяват на сцената, малките лаборатории дават яростни интервюта в научната преса, твърдейки, че въпросното вещество не е пептид. Намеква се, че големите просто са искали финансирането за проверка на хипотезата за пептида. Тоест

---

¹⁵ Tihanov, Galin. *The Birth and Death of Literary Theory*. Stanford University Press, 2019, 175.

малките смесват логиките и започват да се държат донякъде ненаучно, но все пак влизайки в научен спор – те прилагат доказателства против хипотезата, че веществото е пептид.

Какво е обаче значението на споменатата тенденция? Дали малките лаборатории просто индивидуално завиждат за финансирането? Дали тяхното изместване от изследователската конкуренция не ги прави толкова по-научни – нали научният дискурс е зоната на неразбирателствата и кавгите? Защото твърдейки все пак в научни издания, че тиротропинът вероятно не е пептид, членовете на малките лаборатории изразяват своето научно съмнение. Но колко дейци са въввлечени във възроптаването в пресата, че тиротропинът вероятно не е пептид?

По отношение на интердисциплинарната фаза на Ангъс Флетчър, бихме могли да започнем с едно подозрение: в този проект неврологията и литературната история и теория подозрително добре се сговарят. Както знаем от Бруно Латур, науката е там, където се поощрява неразбирателството, доуточняването на смислите. Това ставаше и в споровете около веществото с неизяснен състав между големите и малките лаборатории. И то до степен, че малките зазвучаха ненаучно. Но Флетчър предпочита да не влиза в спорове, поне не в началото. За целта той провежда едно прикрито стесняване на понятието за литература, което донякъде причислява неговия проект към популярната наука. Последното мое твърдение се основава на вече положеното от нас схващане, че ако се стесни обхватът на предмета на дадена дисциплина в научния дискурс, това би могло да стане само чрез остри и продължителни дебати, тоест по научен път. Имам предвид, че за да осъществи своето стесняване, и самият Флетчър би потърсил спора, както и одобрението на научната общност. Какво предлага той? Литературата се оказва свързана само с индивидуалната емоционална реакция (*response*). Значи няма колективно възприемане на литературните произведения, няма литературна публичност, а няма също така и рационално възприемане на литературата. Едно обеднено понятие за литература, с което да се устремим към бъдещето на науката.

Няколко неща следват от това изменение в понятието. Флетчър говори постоянно за „използване на литература“ и за нейната утилитарна терапевтична стойност. „Още древните са използвали литература“, литературата има *soul lifting effect* – т.е. тя повдига духа. Литературата се оказва измерима само с мозъчния скенер и в кабинета на психотерапевта. На базата на две стеснявания – това на обекта на литературната история и от друга страна,

това на обекта на неврологията – Флетчър осъществява своето интердисциплинарно сговаряне.

У Флетчър не се разглеждат никакви бавни неврологични процеси – нито ендокринни (хормонални) процеси нито процесите на приучване и формирането на навици (нищо от така наречената невропластичност¹⁶). Подобни процеси като освобождаването на хипоталамусния тироиден фактор тиротропин – процеси, които са бавни и са едновременно психични и физиологически, не са отчетени изобщо. А изследваният човек би могъл да бъде напрегнат, защото например има хипертироидизъм или пък е подложен на стрес, а не на погрешен вид поезия. Бъдещето на литературата се привижда като това тя да бъде психотерапия. Полезно е за разбирането на случая на Флетчър да хвърлим за кратко поглед към състоянието на съвременната психиатрия и психотерапия. Наблюдава се силно противоборство между тенденциите на психоаналитичната психотерапия и психиатрията¹⁷. Психиатрията следва своя собствена традиция на очертаването на физиологичните параметри на психичните заболявания и се опитва да наложи на психотерапията своите критерии за психично заболяване, които са до голяма степен неврологични. Стремещт на неврологията към измеримост се предава и на психиатрията. В този смисъл инициативата на Флетчър е ориентирана по-скоро срещу институционализирането на психотерапията и срещу нейното прибиране под шапката на психиатрията. Дали Флетчър го знае – това не е обект на настоящото изследване.

Позиционирането на литературната наука като приравнена до част от психотерапията не е по вина на Флетчър, поне то не е само негова вина. Едно все по-динамично общество не би могло да разчита на класическото образование, за бъде възпитавано, тъй като това образование изисква години на усилия и не гарантира резултати. А от друга страна, Флетчър иска да прави тъкмо това, да преподава каноничните произведения от Омир до Джейн Остин, да популяризира литературната история. И

---

¹⁶ Невропластичност се нарича промяната на функционирането на определени зони в мозъка, свързано с възприемането на нови навици, както и с възстановяването от мозъчни травми.

¹⁷ В съвременната западна психотерапия тече дебат относно, от една страна, физиологизацията и биологизацията на психиатричната диагностика и, от друга страна, така наречените терапии чрез говорене като психоанализата. Спорът е доколко психичните заболявания са достъпни за дискурс и доколко са измерими неврологически. Ако вземем за пример Великобритания, там двете страни са репрезентирани от привържениците на DSM (ДЧН – Диагностично статистически наръчник на психичните заболявания) и, от друга страна, Колежа за психоанализа и неговия президент Дариън Лийдър. (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/jul/29/mental-health-psychiatry-dsm>; <https://www.theguardian.com/commentisfree/2007/oct/13/comment.publicservices>)

съвременната технология е готова да му помогне. Случаят се очертава с въвеждането на допълнителните агенти на мозъчния скенер и класическото образование, с психотерапията и със съвременните форми на възпитание, с един опит да бъде запазена важността на поезията или с нейното гротесково принизяване до неврологичен експеримент.

Какви са обаче похватите, с които си служи литературата, и какво е стесняването на литературната наука, за което споменахме? Най-всеобхватният похват според Флетчър е литературата да повтори въпросите, които си задава човекът, и да им даде глас. Това е похватът *thaumazein*, известното философско учудване на древните гърци. Да се научим да се удивляваме от определени въпроси. Друг похват е *twist* (обрат), което отговаря на *peripatheia* в Аристотеловата „Поетика“ Той има роля при предизвикването на удивлението. А самите въпроси на човека са предимно екзистенциални – кой съм аз? какъв е този свят? – все индивидуални питання. Третият похват са всички реторични фигури и всички репрезентативни модели, взети заедно. Всички фигури и всички репрезентации са нещо като *хиперболи* и се наричат *stretch* (разтягане, преувеличаване). Включително и фабулирането с определен фокус е също *stretch*.

Преувеличаването е положено в основата на всички литературни чудеса: учудването, което се предизвиква от разтягането на обикновени обекти в метафори, изумлението, което се предизвиква от разтягането на обикновените ритъм на говоренето в поетическа метрика и страхопочитанието, което идва от уголемяването на обикновени хора до превръщането им в герои. И преувеличаването е също така изобретението в основата на обрата на фабулата. Обратът на фабулата взема веригата на историята и я разтяга (**stretch**) една брънка по-напред. Така „Едип цар“ взема старата фабула за човек, който се опитва да надхитри дадено пророчество, и я разработва до въздействащата история за двама души, които се опитват да надхитрят едно и също пророчество и така с двойно отрицание всъщност му помагат да се изпълни.¹⁸

И наистина всяка фигура, художествен образ, репрезентация, представлява преувеличение на дадена черта в даден аспект. Преувеличаване, *stretch*, макар да не е ясно какво се преувеличава и разтяга, тоест коя е нулевата степен на литературност. Литературността е просто *работа* с фабули и фигури. Нулевата степен на литературата се оказва, малко озадачаващо, психотерапията, да си помогнем, когато страдаме от някакво посттравматично разстройство. Придаването на психотерапевтична стойност на езика го превръща в литературен.

---

¹⁸ Fletcher, *Wonderworks*, digital edition.

Онова, което се преувеличава и разтяга от всеобщата фигура хипербола (*stretch*), е реалността, но не каква да е реалност, а реалността на психотерапията, реалността на повелята да се адаптираме към реалността. Ще отбележа, че в съвременната психотерапия всяко екзогенно разстройство минава по един или друг начин за посттравматично. Ако разтяганията и удивленията могат да ни накарат да се чувстваме добре в своето учудване от света, то тъкмо това е новата роля на литературата, която се потвърждава и от мозъчния скенер. А самата литература има и един похват който е още по-„терапевтичен“ – катарзисът. Катарзисът се обвързва с психотерапевтичната практика на автобиографичното писане. Става дума за това, че е важно за терапията пациентът да може да състави някакъв елементарен наратив, основан върху неговия житейски опит. Пациентът разказва собствения си живот най-често в писмена форма, като му придава определени цели, които биха могли да бъдат постигнати само частично – чрез това писане той се учи да подбира целите си. Отбелязването на успехите и провалите при психотерапията с автобиографично писане учи пациента да си служи с фикции – самата му житейска история се приема като фикция – и да овладява своите емоционални реакции към дадени събития. Книгата на Флетчър имплицира твърдението, че психотерапията е съществувала винаги под формата на поезия – изучаване на поезия, четене на поезия, извличане на наслаждения и поуки. Изучаването и въздействието върху обществото обаче почти не са споменати, за да бъде приравнена литературата с кабинета на психотерапевта.

И литературата, и неврологията плащат твърде скъпа зестра, за да встъпят в брак. Литературата се превръща в индивидуално ориентирана реторика, а неврологията – в психотерапия. Литературните похвати са разгледани в своя аспект на измерима неврологична реакция кратко и незадълбочено:

Те [наблюденията с мозъчен скенер] предоставят една сложна картина на това как литературните изобретения (похватите – бел. ГИ) могат да се свързват с различни зони в нашия мозък – емоционалните центрове на нашата амигдала, (...) духовните възли на нашия париетален лоб (...).¹⁹

От друга страна психотерапевтичната стойност на похватите е разгледана по-аргументирано. Като първи разгледан похват, удивлението (древногръцкото понятие *thaumazein*) помага на човека да артикулира въпросите, които го вълнуват дистанцирано, а не като въввлечен в някакво действие. Вторият похват е тясно терапевтичен според Флетчър

---

¹⁹ Fletcher, *Wonderworks*, digital edition.

и той е катарзисът (трагическият катарзис на Аристотел от неговата „Поетика“). Той ни помага да свикнем с травматичните събития. Както знаем от Аристотеловата „Поетика“, катарзисът пречиства от чувствата на състрадание (към героя на трагедията и към нас самите) и страх (от съдбата на героя на трагедията и от нашата собствена съдба) чрез показване в трагедията на събития, които да предизвикват тези чувства. Третият похват, който също така е открит в гръцката трагедия, е успокоителното въздействие на движението на очите, които следят обект по хоризонтална линия – нещо като *Rapid Eye Movement*²⁰ в будно състояние! Той се постига при следенето на танцуващия и съчувстващ хор на трагедията, който публиката иска или не трябва да следи по хоризонтална линия. Било удостоверено от неврологията, че това действа успокоително. Но да обърнем внимание на това, че чисто механичен невростимулиращ похват се разглежда заедно с похватите за изграждане на фикции, заедно с фабулирането.

Когато е била премиерата на Агамемнон преди повече от 2500 години, трагедията е дала на своята публика шанса да изпита върху себе си антични литературни версии на две съвременни психиатрични процедури срещу посттравматичен страх. Като автобиографично писане, Агамемнон е подтикнал зрителите да преразгледат своите посттравматични спомени в състояние на физическа сигурност и в емоционално подкрепящо обкръжение. И също така **движение на очите за десенсибилизиране и преработване (ДОДП)**. Хорът на пиесата изнесъл едно динамично представление, което довело до движение на очите наляво-надясно.²¹

Подобна танцова терапия според Флетчър се прилага и върху съвременни военни ветерани. А що се отнася до движението на очите – Франсийн Шапиро през 1980-те го изследва, а и някои скорошни изследвания върху мишки показват, че това движение вероятно стимулира определена малка зона в мозъка (назована е), а тя е свързана в облекчаването на страха.

И още един похват: това е предварителното знание на публиката за фаталната грешка на героя, която той научава едва към края чрез познаване или узнаване – *anagnorisis*. Докато познаването в „Поетика“ на Аристотел има различни сюжетостроителни функции – все пак това е един от основните елементи на фабулата, а това означава, че той до голяма степен управлява логиката на действията, – при Флетчър познаването има ограничена терапевтична функция, свързана със зрителя. При ключовите познаващия герой узнава

---

²⁰ Бързо движение на очите (БДО) е хоризонталното движение на очите по време на сън, което е неврологично свидетелство за това, че сънят е дълбок и вероятно има сънуване. БДО е от голямо значение за физиологичното и психичното здраве на индивида.

²¹ Fletcher, *Wonderworks*, digital edition.

нещо което му носи болка, защото той узнава за своя фатална грешка. Зрителят знае за тази грешка преди героя. За него узнаването идва като забавена болка и то го подготвя за възприемането на бъдещи и минали травми.

При него даден персонаж претърпява травма, но не я осъзнава до някакъв по-късен момент. Аристотел нарича това закъсняло узнаване (**anagnorisis**). Ние бихме могли да го наречем „забавена болка“. (...) Тези огъващи времето приспособления са често използвани в съвременните класни стаи, за да наведат изучаващите **Едип** на размисли за безкрайния философски лабиринт на съдбата и свободната воля, но тяхната разказвателна функция съвсем не е сложна: да поставят нас, публиката, в положение да знаем за травмата **преди** тя да е била почувствана.²²

Публична фаза

За да завършим своята съпоставка, е необходима още една фаза на социализирането на откритието отвъд лабораториите и научните публикации. Трябва да отбележим, че в тази фаза и лабораториите от първия случай, и самият Флетчър, не получават такъв обществен отзив, какъвто искат според своите инициативи. Що се отнася до изолирането на веществото тиротропин, засегнати са от една страна ендокринно болните, които се надяват на бърза медикализация на веществото, а от друга страна – пресата. Пресата отразила състезанието между различните лаборатории, твърдейки че по-богатите са могли да си позволят повече овчи мозъци за експерименти²³. Флетчър пък от своя страна не е само популяризатор на експериментите на неврологията с въздействието на поезията. Той анализира множество класически литературни произведения в своята книга, макар да го прави доста едностранчиво. Действието е, при всички случаи, „обзето“, то е ничие. Затова се опитам да направя критиката към Флетчър по-мека и да разположа усилията му в научен контекст.

Заклучение

Чрез своето сравнение между иинтердисциплинарната работа на учените невроендокринолози и интердисциплинарната (отчасти неврологична, отчасти литературоведска) работа на Ангъс Флетчър установихме онова, което и Латур твърди в „Науката в действие“, а именно, че точните науки се характеризират със спорове,

---

²² Fletcher, *Wonderworks*, digital edition.

²³ Latour, *Laboratory Life*, 149.

несъгласия и изострен принцип на непротиворечие. Когато обаче напусне своята научна среда, научната информация бързо става жертва на сговарянето между концепциите. Но нека отново се опитаме да изброим агентите при Флетчър и да проникнем малко по-дълбоко.

Единият деец-мрежа е неврологията, но какво прави тя? Ако става дума за фундаментална неврология, а не за медицинска или популярна, тя мълчи относно съдбата на литературата. От гледна точка на публиката, тя мълчи. Комплексните функции на мозъчните зони не дават възможност за популярна мозъчна картография.

Друг деец е литературознанието. За онези от съвременните хора, които не са привикнали на четене от малки, литературната наука се опитва да промотира неразбираеми произведения.

Идва деецът на съвременната публика, която въпреки всичко има нужда от някакви фикции. Обаче автобиографичното разказване е поверено само на специалистите от приложната неврология и психология, тоест на психотерапевтите. Те са четвъртият деец. В такава ситуация, когато литературата напуска науката, а напуска и областта на удоволствията, се появява Ангъс Флетчър. Той твърди общо взето следното: Често пъти е по-ефикасно и по-приятно да четете художествена литература, отколкото да ходите на психотерапия. И не казва нещо невярно! Така с помощта на социологията на науката бихме могли да го упрекваме по-малко заради неговия несериозен популярен подход! Разбира се, ако по този начин пренебрегваме ритуалната, възпитателната и въобще социалната функция на литературата, ще ни бъде трудно да застанем на подходяща дистанция спрямо нея, за да можем да я използваме вместо психотерапия. Но какво би казала неврологията за историята на литературата или историята на литературата за неврологията, ако нямаше места на опосредстване като случая на Флетчър? Нищо. Социалното не е нищо повече от място на опосредстване.

Библиография

- Латур, Бруно. *Реасемблиране на социалното*, прев. Ина Димитрова. София: Изток-Запад, 2007.
- Латур, Бруно. *Никога не сме били модерни*, прев. Доминика Асенова-Янева. София: Критика и хуманизъм, 1994.
- Кант, Имануел. *Критика на чистия разум*, прев. Цеко Торбов. София: БАН, 1992.
- Аристотел. *За поетическото изкуство*, прев. Александър Ничев. София: Наука и изкуство, 1975.
- Уилям Окам. *Избрано*, прев. Георги Каприев. София: ЛИК, 2002.
- Еко, Умберто. *Семиотика и философия на езика*, прев. Юлиан Константинов. София: Наука и изкуство, 1993.
- Latour, Bruno. *Science in Action*. Harvard University Press, 1988.
- Latour, Bruno. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton University Press, 1986.
- Fletcher, Angus. *Wonderworks: Literary Invention and the Science of Stories*. Simon & Schuster, 2022.
- Adorno, Theodor. "Society". In *Salagmundi*. Issue 10-11, 1969 – 1970.
- Adorno, Theodor. *Negative Dialectics*. Routledge, 1990.
- Tihanov, Galin. *The Birth and Death of Literary Theory*. Stanford University Press, 2019.
- Žižek, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. Verso, 2009.
- Shoja and Tubbs. "The Disorder of Love in the Canon of Avicenna (A.D. 980–1037)". *American Journal of Psychiatry*, Volume 164, Issue 2, 2007.